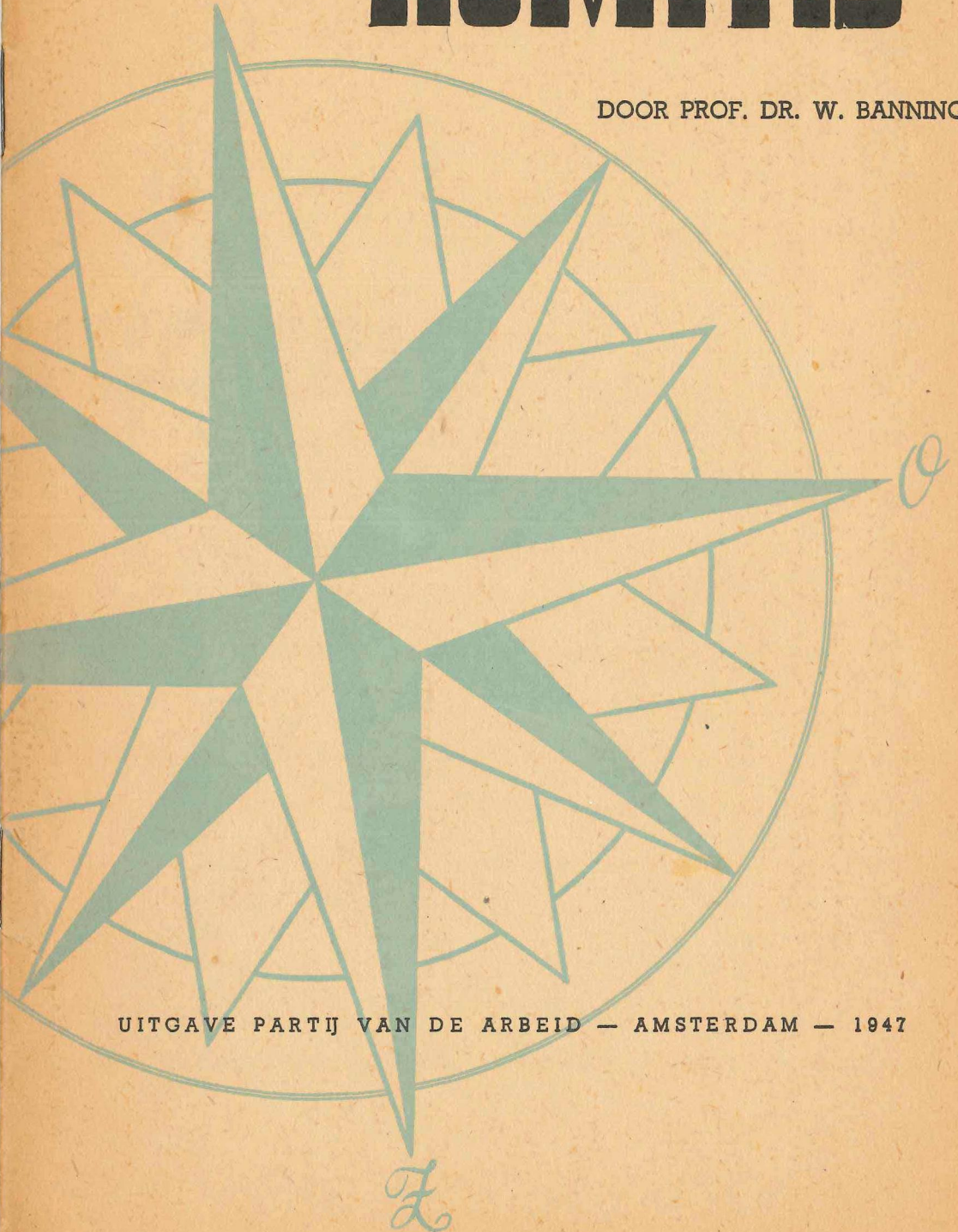

FRIJS 20 CENT

KOMPAS

DOOR PROF. DR. W. BANNING

UITGAVE PARTIJ VAN DE ARBEID — AMSTERDAM — 1947

KOMPAS

Een toelichting op het Beginselprogram van de
Partij van de Arbeid

door Prof. Dr. W. Banning

De toelichting tot het beginsel-programma 1947 beperkt zich, evenals de op het Congres uitgesproken rede, tot die voornaamste punten, die toelichting behoeven. Voortdurend is voorondersteld, dat de lezer de tekst van het program erbij leest. Over enkele hoofdstukken (VIII de verhouding tot de overzeese gebiedsdelen, IX Nederland in de volkerengemeenschap) is niet opzettelijk gesproken, omdat de tekst in zichzelf voldoende duidelijk wordt geacht. Een aantal andere punten zijn niet nader uitgewerkt (b.v. de economische problemen, de actieve cultuurpolitiek), omdat verwacht mag worden, dat daarover in afzonderlijke publicaties nader zal worden gesproken, eventueel in verband met een urgentieprogram. Er is dus opzettelijk vastgehouden aan de hoofdlijn van het program.

BEGINSELPROGRAM VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID

*In een wereld, die door twee oorlogen werd geschokt en ont-
wricht, die geteisterd werd door economische crisissen en daar-
door veroorzaakte massale werkloosheid, die de verschrikkingen
van de totalitaire terreur heeft ondergaan,
en die thans, na het einde van de tweede wereldoorlog, de teleur-
stelling van het uitblijven ener geordende wereldsamenleving, de
dreiging van nieuwe oorlogsgevaaren en de druk van de economi-
sche chaos diep gevoelt,
worden miljoenen bewogen door het verlangen naar een orde van
sociale gerechtigheid, bestaanszekerheid en volkswelvaart, geeste-
lijke vrijheid en wereldvrede.
De Partij van de Arbeid wil in Nederland aan deze verlangens
politieke vorm en inhoud geven, en aanvaardt daartoe voor haar
werkzaamheid het volgende program van beginselen:*

I. Doelstelling: Democratisch Socialisme

1. De Partij stelt zich ten doel de verwezenlijking van een demo-
cratisch-socialistische maatschappij, waaronder zij verstaat:
2. een samenleving op de grondslag van geestelijke en staatkun-
dige vrijheid, doordrongen van de eerbiediging van de medemens
en gekenmerkt door een democratische gezindheid in het gehele
volksleven, die de opbloei van het persoonlijk en gemeenschaps-
leven mogelijk maakt;
3. een economisch bestel zonder klassentegenstellingen, waarin
het proces der behoeftenvoorziening door bijzondere organen ten
bate der gemeenschap wordt geleid, de voornaamste productie-
middelen op de gebieden van industrie, bankwezen en transport
zijn gesocialiseerd en waarin voor het overige door beperking der
beschikkingsmacht de euvelen van het particulier bezit zijn opge-
heven;
4. een maatschappelijke structuur met verscheidenheid van gele-
dingen en functies, met een eigen verantwoordelijkheid voor alle
organen, met gelijke sociale ontwikkelingskansen voor iedere
mens;
waarin karakter en bekwaamheid het richtsnoer zijn bij het be-
zetten van leidende posities;

op de grondslag van een rechtsorde van de arbeid, waardoor aan een ieder bestaanszekerheid is gewaarborgd, waarin de medeverantwoordelijkheid van een ieder overeenkomstig zijn plaats in het geheel tot uitdrukking is gebracht en het gehele volk toegang heeft tot de stoffelijke en geestelijke rijkdommen der gemeenschap.

II. Veroordeling van het kapitalisme

5. De Partij bestrijdt niet slechts de uitwassen der kapitalistische productiewijze, maar het stelsel zelf, de daaruit voortvloeiende sociale verhoudingen en de deze maatschappij beheersende geest.

6. Zij veroordeelt deze productiewijze, omdat de grotendeels onbeperkte particuliere beschikkingsmacht over de voortbrengingsmiddelen overheersing meebrengt van het individuele winstmotief en de daaraan veelal verbonden meedogenloze concurrentiestrijd. Daardoor is het kapitalisme gekenmerkt door felle belangenconflicten en klassentegenstellingen, die de maatschappij verscheuren, door verspilling van producten en productiekrachten, door periodieke crisissen en door de tendenz tot het oproepen van oorlogsgevaar.

7. Zij verwerpt de sociale structuur der kapitalistische maatschappij, omdat zowel de individuele ontwikkelingskansen als de bezetting der leidende posities in sterke mate afhankelijk zijn van bezit en kapitaal; voorts wegens de scherpe tegenstelling tussen de bezittende groepen en de massa's der werkers en verbruikers, wegens de voortdurende bestaansonzekerheid en de ellende, voortspruitende uit de steeds dreigende werkloosheid en wegens het ontbreken van een alomvattende sociale rechtsorde.

8. Zij bestrijdt de kapitalistische geest, die de mens ondergeschikt maakt aan het bezit, de arbeidskracht als koopwaar beschouwt, massaal sociaal onrecht duldt, het cultuurleven vervlakt, geestelijke armoede in grote groepen der bevolking veroorzaakt en het persoonlijk en gemeenschapsleven vermaterialiseert.

III. Groei naar het Socialisme

9. Ervaring en onderzoek hebben geleid tot het inzicht, dat binnen het kapitalisme geen definitief einde kan worden gemaakt aan

de economische tegenstellingen, het sociaal onrecht, de materiële en geestelijke noden, waardoor mens en gemeenschap worden geschonden. Intussen heeft de economische ontwikkeling het 19de eeuwse vrije kapitalisme ten dele overwonnen en tevens de economische en technische voorwaarden voor een nieuw stelsel van voortbrenging doen ontstaan, voornamelijk doordat, sinds de macht over de productiemiddelen in de handen van betrekkelijk weinigen werd samengetrokken, de belangrijkste gebieden van het economisch leven geschikt zijn geworden voor beheer door de gemeenschap. Het verzet tegen structuur en geest van het kapitalisme schiet steeds dieper wortel in het volk, niet alleen bij de arbeiders, maar ook bij andere groepen, zoals boeren, oude en nieuwe middenstand en intellectuelen van overigens zeer verschillende levensovertuiging. Zo wordt het socialisme steeds meer een zaak van het gehele volk.

IV. Economisch leven

10. Het economisch leven behoort gericht te zijn op een rechtvaardige en doelmatige voorziening in de behoeften, stoffelijke en geestelijke, van allen. De Partij verlangt derhalve een planmatige leiding en ordening van voortbrenging en verdeling, waarbij het motief van dienst aan de gemeenschap als richtsnoer geldt. In die takken van stoffelijke behoeftenvoorziening, die niet of nog niet voor socialisatie in aanmerking komen, streeft de Partij naar beperking der particuliere beschikkingsmacht, waarbij het belang der gemeenschap, van allen die in het bedrijf werkzaam zijn en van de verbruikers, op de voorgrond staat.

11. De geestelijke en stoffelijke welvaart van het platteland is een onmisbaar goed voor het gehele Nederlandse volk. De agrarische bevolking, die ten volle behoort te delen in het culturele, sociale en economische leven, heeft tot taak, op zo doelmatig mogelijke wijze haar bijdrage te leveren in de Nederlandse volkshuishouding, waarvoor zij een rechtvaardige beloning behoort te ontvangen. De Partij voert daartoe een politiek, welke is gericht op een zo doelmatig mogelijk gebruik van de grond en welke de uitoefening van de eigendomsrechten daaraan ondergeschikt maakt. Dit betekent, dat de grond- en pachtprizen worden vastgesteld in overeenstemming met de opbrengstwaarde van de grond, dat bij opvolging de keuze van de grondgebruiker wordt onderworpen aan de goedkeuring van bijzondere organen en

ongewenste splitsing van bedrijven wordt voorkomen. Van gemeenschapswege ontgonnen en nieuw ingepolderde gronden behoren eigendom van de gemeenschap te blijven.

12. De Partij is van oordeel, dat de middenstand, bestaande uit ondernemers van kleine bedrijven op de gebieden van handel, nijverheid en verkeer, een belangrijk element is van de samenleving. Een gezond gemaakt kleinbedrijf, dat zijn taak verricht binnen het raam van een op het algemeen belang gerichte welvaartspolitiek en dat daartoe is opgenomen in de ordening van het economisch leven, zal ook in de democratisch-socialistische maatschappij een belangrijke functie vervullen.

13. Verscheidene vormen van coöperatie, die de belangen van de gemeenschap dienen, behoren in een geordende maatschappij te worden bevorderd.

V. Rechtsorde van de arbeid

14. Teneinde iedere werkende mens recht en bestaanszekerheid te waarborgen, worden de arbeidsverhoudingen geplaatst in een rechtsorde, uitgaande van het beginsel, dat de arbeid een voorname zedelijke factor is en het centrale element in het voortbrengingsproces.

15. Bij de uitbouw van de noodzakelijke nieuwe organen der economische en sociale ordening verwerpt de Partij staatssocialisme. Mede ter vermindering van bureaucratische machtsaanmatiging verlangt zij, dat de bedrijfsschappen, die bij de wet behoren te worden ingesteld, zullen zijn zelfbesturende organen, bestaande uit bedrijfsgenoten of hun vertegenwoordigers, uit door de overheid te benoemen vertegenwoordigers der gemeenschap, ter waarborging van het algemeen belang, en waar mogelijk uit vertegenwoordigers der verbruikers.

16. Zowel om de centrale plaats, die aan de arbeid toekomt, als om het feit, dat de bedrijfsschappen ook adviserend en verordenend behoren te werken op sociaal en economisch terrein, acht de Partij toepassing van het beginsel der democratie ook in de leiding dezer organen noodzakelijk. Zij behoren te staan onder controle van het centrale gezag, dat op zijn beurt verantwoordelijk is aan de volksvertegenwoordiging.

VI. Democratie

17. De Partij acht de strijd voor sociale gerechtigheid onverbreekelijk verbonden aan het beginsel der democratie. Zij verstaat daaronder een vorm der samenleving, waarin de Regering steunt op een meerderheid des volks, verantwoording schuldig is aan de in vrijheid, op de grondslag van algemeen kiesrecht, gekozen volksvertegenwoordiging, en doortrokken is van de eerbiediging van en verantwoordelijkheid voor de medemens.

18. Op grond daarvan erkent zij de principiële gelijkgerechtigdheid op politiek, sociaal en economisch gebied van alle leden der gemeenschap, ongeacht sexe of ras.

19. Zij verwerpt derhalve elke vorm van staatsabsolutisme, dictatuur of éénpartijstelsel.

20. Zij erkent de eigen waarde van het gezag als een waarborg voor het recht en de vrijheid der burgers. Aan de plicht der Overheid tot verantwoording aan het volk is onverbreekelijk verbonden de verantwoordelijkheid der burgers voor het gebruik hunner democratische rechten.

21. Zij acht de medewerking van de vrouw aan de opbouw van een democratische gemeenschap onmisbaar en verlangt zodanige maatregelen, dat niet slechts de belangen van de vrouw worden beschermd, maar ook haar medeverantwoordelijkheid voor vorm en geest der samenleving tot uitdrukking wordt gebracht.

VII. Staat

22. De Staat moet zijn een rechtsstaat, die zijn taak vindt in het verwezenlijken en krachtig handhaven van het recht, waaraan hij ook zelf is onderworpen.

23. De Partij verwerpt de opvatting, dat de Staat op de grondslag van een kerkelijke belijdenis moet staan, wel erkent zij, dat hij zich mede verantwoordelijk behoort te stellen voor het beste geestelijke erfgoed van ons volk en gebonden is aan zedelijke normen.

24. De Staat is mede verantwoordelijk voor de verwerkelijking en handhaving van de democratische grondrechten, die de Neder

landse samenleving in haar verschillende geledingen behoren te kenmerken, zoals: recht op arbeid en vrije tijd; recht op bestaanszekerheid; vrijheid van godsdienst, levensovertuiging en geweten; gelijkheid voor de wet; vrijheid van spreken, van drukpers, van onderwijs, van vereniging en vergadering, onder verantwoordelijkheid volgens de wet.

VIII. Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao

25. Met volledige erkenning van de rechtmatige nationale verlangens naar vrijheid en zelfstandigheid, levende bij de bevolkingen van Indonesië, Suriname en Curaçao en van de noodzakelijkheid om de verhouding tussen de onderscheiden landen en gebieden op die grondslag te bouwen, acht de Partij de vestiging van een democratische staatkundige orde geboden, zodanig, dat de betrokken volken zich volledig kunnen ontplooiën ter bevordering van hun welzijn.

26. De nieuwe staatkundige rechtsorde zal moeten worden beheerst door het beginsel van gelijkwaardigheid der onderscheiden volken en zal moeten berusten op de grondslag van hun vrijwillige deelneming daaraan. Zij verwerpt daarom de koloniale gedachte en bestrijdt met kracht ook de overblijfselen daarvan.

27. De Partij acht een duurzame samenwerking tussen Nederland en Indonesië, zomede met Suriname en Curaçao, in het geestelijk en materieel belang van de betrokken volken. De Partij streeft naar samenwerking met geestverwante bewegingen in de landen overzee.

IX. Nederland in de volkerengemeenschap

28. De Partij beschouwt de Nederlandse natie als een in de historie gegroeide eenheid met eigen karakter, taal en cultuur. Het verkrijgen van een werkelijk nationale gemeenschap acht zij evenwel slechts mogelijk door consequente verwezenlijking der sociale gerechtigheid. Zij gevoelt zich mede verantwoordelijk voor het behoud van de geestelijke grondslagen van onze Westerse beschaving en haar voortdurend streven is gericht op de bevestiging en vernieuwing van het aandeel van ons volk daarin.

29. De Partij streeft naar een internationale gemeenschap der volken, mede tot vestiging van de wereldvrede. In deze toekomstige wereldorde zal iedere staat bereid moeten zijn, een deel van de eigen souvereiniteit over te dragen aan hogere organen. Zij zal een internationale rechtsorde moeten zijn en binnen haar algemeen kader ruimte moeten laten voor regionale groeperingen. Gestreefd moet worden naar internationale ordening, naar economische, sociale en culturele samenwerking.

30. Recht en gezag zullen in deze internationale samenleving, met uitsluiting van elke eigenrichting, moeten worden gehandhaafd door een internationale macht.

Teneinde aan de verplichtingen te dezen opzichte te kunnen voldoen, is mede een Nederlandse gewapende macht nodig, die doelmatig en in democratische geest functioneert.

Bovendien kan vooralsnog de bescherming van rechtmatige Nederlandse belangen tot de taak dier gewapende macht worden gerekend.

X. Gezin

31. De Partij erkent de fundamentele waarde van huwelijk en gezin, zowel voor de groei van de persoonlijkheid van alle gezinsleden, als voor de geest der samenleving. Daarom dienen ook de sociale, de fiscale en de woningpolitiek mede op bescherming en verheffing van het gezin te zijn gericht.

XI. Cultuur

32. De Partij acht zich mede verantwoordelijk voor de ontplooiing van de intellectuele, zedelijke en geestelijke krachten van het gehele Nederlandse volk. Daarom voert zij een actieve cultuurpolitiek, o.a. voor: gelijkheid van sociale ontwikkelingskansen; een stelsel van onderwijs en opvoeding, gericht op ontwikkeling van karakter en persoonlijkheid van de opgroeiende mens, aansluitende aan de eisen der maatschappij en gedragen door de verantwoordelijkheid zowel voor de geestelijke rijkdommen uit het verleden als voor de toekomst van ons volk in de wereld; erkenning van de fundamentele betekenis van levensbeschouwing en geloofsovertuiging voor opvoeding en onderwijs, gelijkelijk voor het openbaar en het bijzonder onderwijs; erkenning van de opvoedkundige en nationale betekenis der jeugdbeweging;

erkenning van de noodzakelijkheid van bestrijding van het alcoholisme.

33. De Overheid is geroepen het geestelijk leven van het volk te beschermen en te bevorderen. Zij is daarbij gehouden de verdraagzaamheid te betrachten, de geestelijke vrijheid te eerbiedigen en rekening te houden met de verscheidenheid van levensovertuiging.

34. Aan de kerken wordt de vrijheid gewaarborgd hun roeping te vervullen, zowel met betrekking tot de verkondiging van hun boodschap als ten aanzien van hun dienstbetoon aan de wereld. Erkend wordt, dat de kerken het tot hun taak kunnen rekenen, ter wille van het geestelijk en zedelijk heil van het volk, hun woord te spreken met betrekking tot het staatkundig en maatschappelijk leven.

XII. Organisatie en roeping.

35. De Partij staat open voor personen van zeer verschillende levensovertuiging, die instemmen met haar beginselprogramma. Zij erkent het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht en waardeert het in haar leden, als zij dit verband ook in hun arbeid voor de Partij duidelijk doen blijken. Zij verwerpt echter principieel, en voor de tegenwoordige verhoudingen in Nederland ook praktisch, de organisatie van het politieke partijleven op de grondslag van een godsdienstige belijdenis (antithese).

36. Ter verdieping en verrijking van het geheel der socialistische gedachte en beweging, geeft de Partij binnen haar organisatie gelegenheid tot het oprichten van werkgemeenschappen op de grondslag van de levensovertuiging.

37. De Partij acht het haar roeping, alle werkenden van het Nederlandse volk, die, in opstand gekomen tegen het onrecht en lijden in de kapitalistische samenleving, bezielde zijn met een positieve wil tot gerechtigheid en broederlijke gemeenschap, vrijheid en vrede, samen te brengen in éézelfde strijd voor het democratisch socialisme. Zij werkt daartoe samen met die partijen uit andere landen, die dezelfde taak voor hun volk hebben aanvaard, en staat aldus verbonden in een wereldomvattende strijd voor de bevrijding van de mensheid uit nood en verdrukking.

TOELICHTING

Het concept-beginselprogram is, na ruime bespreking op het Congres van April 1947, door de Partij met algemene stemmen aanvaard — wij staan thans voor de taak, om het tot levend bezit te maken van de gehele Partij, en niet minder om de inhoud ervan bekend te maken bij zo groot mogelijke groepen van het Nederlandse volk buiten de Partij. Opdat de politieke eenheid binnen de Partij groeie. Maar ook; opdat het proces van zuivering en doorbraak der oude verhoudingen, door welk proces de Partij van de Arbeid in het leven is geroepen, maar dat nog volstrekt niet ten einde is gekomen — voortgang hebbe. De hier volgende toelichting wil aan beide doeleinden (die wezenlijk met elkaar samenhangen) dienstbaar zijn.

De taak der Programcommissie

Van den beginne af heeft de Commissie zich rekenschap gegeven van drie dingen:

1e. Het moest aan het te ontwerpen program duidelijk zichtbaar zijn, dat de belofte, bij de oprichting van de Partij van de Arbeid gedaan: dat men een *nieuwe* Partij stichtte, dat een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van het socialisme in Nederland werd geschreven, werd ingelost. Dit betekende o.a.: dat rekening moest worden gehouden met het feit van de doorbraak, of met andere woorden: dat geestelijke en politieke groepen, die tot nu toe niet in een socialistische partij georganiseerd waren, thans — sedert de stichting van de Partij op 9 Febr. 1946 — de strijd voor een democratisch-socialistische maatschappij bewust en energiek meevoerden. Het program moest dus zó worden, dat ook de nieuwe groepen het voluit als het program van hun partij konden aanvaarden.

Het rekening houden met deze omstandigheid heeft noch de Commissie die het program voorbereidde, noch het Congres dat het aannam, bijzonder moeite gekost. Integendeel: wij zijn te diep overtuigd van de grote geestelijke en politieke betekenis der doorbraak, te dankbaar voor het aanvankelijk slagen daarvan, om niet met vreugde deze voorwaarde te aanvaarden. Daar komt bij, dat in de geschiedenis een nieuw begin nooit wordt gemaakt zonder de continuïteit met het verleden. Vliegen zei op het laatste congres der S.D.A.P. waar besloten werd de oude partij op te heffen en op te gaan in de nieuwe, ongeveer: „onze partij heeft een prachtige geschiedenis en zij neemt die mee”. Hetzelfde kon-

den, met de eigen achtergronden, ook de andere partners zeggen: zij brachten allen hun beste geestelijke bagage, hun eigen, geestelijk bezit mee, opdat het dienstbaar zou worden aan de brede socialistische volksbeweging der toekomst. En de jongeren, die dit nog niet van zichzelf konden zeggen, begrepen wat er gebeurde. Het nieuwe beginselprogram draagt van dat gebeuren de duidelijke tekenen.

2e. Er moet, voorzover mogelijk, rekening worden gehouden met de verhoudingen in de wereld, na de tweede wereldoorlog. Voor zover mogelijk — want er is, met name over de ontwikkeling van het economisch leven geen volstreekte klaarheid en de vraag welke maatregelen, in oorlogstijd genomen, zullen verdwijnen, welke blijven, is nog niet te beantwoorden. Maar wèl duidelijk is, dat Europa, verarmd, verscheurd, met nog heftige krachten die naar chaos slepen in zich, staat tussen de beide wereldmachten, die als de beheersende uit de oorlog zijn gekomen: Amerika en Rusland — en dat het klaar bewust een eigen positie heeft te kiezen. Er is in onze kringen de term gebruikt: „de derde weg.” Stellig, dat is een *politieke kwestie*: wij verwerpen wat zich in Rusland socialisme noemt, maar radicaal en onverbiddelijk de geestelijke vrijheid en democratie ontkent; wij verwerpen het Amerikaanse stelsel, dat wel de politieke democratie aanvaardt, maar het harde en onbarmhartige kapitalisme handhaaft; wij zijn overtuigd, dat in Europa alle krachten moeten worden samengebracht, die democratie en socialisme willen in onverbreekelijke eenheid. Maar deze politieke kwestie is tevens door en door geestelijk; het geheel van wat wij als Europese beschaving hebben leren waarderen, staat en valt er mee. Daarom moet er, voor wie „de derde weg” willen gaan, worden gewerkt in volle bewustheid omtrent de gevaren en mogelijkheden in ons Europees en Nederlands cultuurverleden besloten, moet de erkenning van de waarde van het menselijke en van de geestelijke vrijheid alle politieke activiteit bepalen.

3e. Het nieuwe program moest klaar en duidelijk zeggen, dat het *socialistisch* is en wat het daaronder verstaat. Dit was nodig, omdat bij de stichting van de Partij nog geen program ter tafel kon liggen, en menigeen zich afvroeg, wat dat nu worden moest: veel „burgerlijk” water en een scheutje „rode” wijn? In die geest is er heel gezellig, langer dan een jaar, door allerlei lieden die zo gemakkelijk schema's hanteren en verantwoordelijkheden aan anderen overlaten, critiek geoefend. Ernstiger is, dat ook arbeiders

ders die in wezen even democratisch en socialistisch zijn als wij, een aarzelend wantrouwen koesterden. Maar het belangrijkste blijft toch, dat een partij leiding heeft te geven aan de politieke wilsvorming van het volk; dat onze partij met name vorm heeft te geven aan het verlangen, dat in brede lagen van héél ons volk leeft, naar overwinning op de kapitalistische en verwerkelijking van een socialistische maatschappelijke orde.

Daarbij moest óók — gelet op de ervaringen van het verleden — al het *onwezenlijke* dat voor mensen en groepen zo dikwijls een belemmering is geweest, uit het program worden geweerd, opdat zakelijk en klaar kan blijken, wat deze Partij wel en niet onder de nog al belaste en toch onmisbare woorden als democratie en socialisme verstaat.

Wie het program toetsen wil op zijn waarde, doe het met behulp van de in deze opmerkingen neergelegde uitgangspunten.

De opbouw van het program

Wellicht heeft menigeen de aanhef — de z.g. preambule — wat literair of oratorisch aangedaan. Dan heeft hij toch de bedoeling niet geheel verstaan. Wij meenden, dat het nodig, althans wenselijk was om het geheel — dat nu eenmaal uit zakelijke, konkrete dikwijls nuchtere punten moet bestaan — te plaatsen midden in de actualiteit van de naoorlogse wereld. Wij meenden, dat wij mochten en moesten herinneren aan het bitter leed der werkloosheidsperiode, waarin het politieke leven in Nederland zo schrijnend onmachtig is gebleken. Wij meenden, dat wij een appèl mochten en moesten doen op gevoelens en verlangens, op inzichten en idealen, die tijdens de nazi-bezetting het beste deel van ons volk hebben gedragen en gestuwd. De aanhef van het program wil eigenlijk niet anders dan scherp en duidelijk, maar tevens met alle harts-tocht en bewogenheid, zeggen: *Wij willen niet vergeten — en daarom voorwaarts*. Het hele program wil een beroep doen op de verantwoordelijkheid van hen, die wakker zijn geworden door het lijden der laatste tientallen jaren, en in wereldverhoudingen trachten te denken. Meent iemand nog, dat men in Nederland politiek kan bedrijven zonder zich bewust te zijn van het feit dat over héél de wereld zich diepgaande wijzigingen in de sociale, economische en politieke structuur voltrekken, wijzigingen, waarvoor alleen het woord revolutie past? Wie het meent, of het niet zegt te menen maar nochtans toont, slape of prutse voort. . . .

Na de aanhef volgt dan het program in 12 hoofdstukken ingedeeld. Bij elkaar behoren de hoofdstukken I en II, de omschrij-

ving van het *doel*: de maatschappij van het democratisch socialisme, en de daarmee samenhangende critiek op het kapitalisme. De aandachtige lezer zal opmerken, dat elk dezer hoofdstukken drie paragrafen omvat: een economische, een sociale, een geestelijke. In hoofdstuk I gaat de geestelijke voorop, in hoofdstuk II de economische. Waarom?

Ten eerste: omdat in punt 2 precies datgene staat, wat alle democratische socialisten verbindt. (Punt 2 luidt: een samenleving op de grondslag van geestelijke en staatkundige vrijheid, doordrongen van de eerbiediging van de medemens en gekenmerkt door een democratische gezindheid in het gehele volksleven, die de opbloei van het persoonlijk en gemeenschapsleven mogelijk maakt). Het gemeenschappelijke dat waarlijk bezielt, is niet het economische — hoe belangrijk ook voor het socialisme. Economische structuurverandering wordt noodzakelijk geacht terwille van de mens, terwille van het persoonlijk en gemeenschappelijk geestesleven. Voor *alle* socialisten gaat het wezenlijk om de mens, om de geestelijke en staatkundige vrijheid, om een democratische gezindheid, die het gehele volksleven doordringt. Zoals het er ook voor allen om gaat, dat deze geestelijke waarden hun uitdrukking vinden in concrete economische en sociale verhoudingen.

Ten tweede: het heeft de socialistische beweging in de 19e eeuw geen goed gedaan, dat zij haar wezenlijke doelstellingen eerder in termen van een economisch ontwikkelingsproces dan in die van zedelijke, menselijke waarden uitdrukte. Ik verspil geen woord meer aan de voortdurend gehanteerde beschuldigingen van „materialisme” der oude socialistische beweging — waartoe oude en onwelriekende koeien uit het slootje van wanbegrip en onmachtige critiek gehaald? Maar ik zeg wel: wat voor ons allen het wezenlijke is, behoort dan ook duidelijk voorop te gaan.

Ten derde: dat in het hoofdstuk over de veroordeling van het kapitalisme de economische bezwaren voorop staan, ligt aan het feit dat de belangenconflicten en de klassentegenstellingen — die immers het verzet tegen dit stelsel in de aanvankelijk weerloze en rechtloze arbeidersmassa hebben opgeroepen — direct uit de economische verhoudingen voortkomen. Het kapitalisme is nu eenmaal een economisch stelsel, en dus worden de economische fouten het eerst genoemd.

Hoofdstuk III (9) geeft in enkele sobere zinnen de hoofdlijn aan

van een ontwikkelingsproces — economisch en geestelijk — dat de socialistische maatschappij mogelijk, en socialistische maatregelen thans noodzakelijk maakt. De enkele zinnen kunnen stellig veel breder worden uitgewerkt in wetenschappelijke verhandelingen — wij hebben daaraan ook dringend behoefte. (Er is trouwens reeds een en ander verschenen). Dan zal blijken, dat het tijdperk van het vrije kapitalisme reeds verlaten is en leiding van het economisch leven niet meer mag worden afgewezen, terwille van de mensen, op grond van de eis der sociale gerechtigheid en het herstel van het productieproces. Dan zal tevens blijken, dat het begrip „geleide economie” in zichzelf allerminst klaar is: het kan n.l. óók uitlopen op georganiseerde tyrannie en brute ontkenning van alle mensenrechten. Er moet dus duidelijk worden gestuurd naar een *socialistische* leiding, waarbij de waarde en het recht van de mens als persoon is voorondersteld. Er zal tenslotte openbaar worden, dat wij een aantal beslissende feiten nog niet ten volle in hun gevolgen overzien. Ik herinner aan het feit, dat Europa reeds na de eerste wereldoorlog zijn economisch leidende functie verloor, en thans na de tweede oorlog héél hardhandig de afhankelijkheid van de Amerikaanse dollar ondergaat. En aan het andere feit, dat met name in het verre Oosten nieuwe landen en volken de wereldgeschiedenis binnentreden, een eigen economie opbouwen, waarbij het de vraag is in hoever zij tot een eigen socialisme kunnen, willen en . . . mogen gaan — een „eigen” socialisme, n.l. aansluitend bij de onder hen levende gemeenschapsvormen en hun geestelijke tradities. Om al deze redenen is schematisch denken, het opleggen van één bepaald schema aan de economische ontwikkeling der wereld niet bepaald vruchtbaar. In een program voor een socialistische partij in Nederland is het ook niet nodig.

Na deze drie belangrijke fundamentele hoofdstukken volgen dan de programpunten voor het economisch leven, de rechtsorde van de arbeid, de democratie, de Staat, de overzeese gebiedsdelen, de internationale paragraaf, gezin en cultuur, terwijl het laatste hoofdstuk over een belangrijk punt der partijorganisatie spreekt, en — samenvattend — nog eens de roeping van de democratisch socialistische partij formuleert. De volgorde dezer hoofdstukken is wél overwogen: nadat het *doel* — de verwezenlijking van een democratisch-socialistische maatschappij — is gesteld, opdat duidelijk de norm zou zijn gegeven, volgen de levenskringen die voor de ontplooiing van het mensenleven gewichtig zijn in een zekere opklimming. Een lezer met enig begrip zal het feit, dat het economische het eerst wordt genoemd, niet toeschrijven aan ver-

borgen historisch-materialisme, dat toch door het program zou heengluren: het zedelijk doel, dat de partij nastreeft, staat te duidelijk voorop, dan dat men met goed recht van historisch-materialistische denkwijze zou kunnen spreken. Wel mag men zeggen, dat het program de verzorging der vitale levensbehoeften — dus het productieproces — het eerste noemt, op grond van de al tamelijk oude en nog steeds geldende waarheid, dat men eerst moet leven om te kunnen filosoferen, m.a.w. dat de toepassing der gerechtigheid in het economisch leven een onmisbare voorwaarde is voor de geestelijke gezondheid der maatschappij. De grondgedachte van de opbouw van het program in zijn opvolging der hoofdstukken is deze: er is een onderlinge verbondenheid der verschillende levensgebieden, waarin de voorafgaande de volgende heeft te dienen, opdat een levend gezond geheel tot stand kome.

Deze gedachte is stellig niet zonder meer socialistisch. Zij is wél een bezit der Europese cultuur, zowel in Christendom als humanisme bewaard. Zij is tevens een scherpe principiële critiek op het moderne kapitalisme, dat de geestelijke waarden ondergeschikt maakte aan bezit en economische macht; evenzeer op de moderne dictaturen, die staat of volk tot absolute heersers proclameerden, en dus het dienen van hogere waarden ontkenden. Zij mag thans in zoverre toch socialistisch heten, dat zij een lege frase of een utopie zou blijven zonder een socialistische maatschappelijke structuur.

Wij gaan thans nader op de belangrijkste punten van het program in, en noemen in de eerste plaats de

Socialisatie.

Daarover wordt tweemaal gesproken. Eerst in I, 3 waar het economisch bestel der socialistische maatschappij wordt omschreven als een bestel „zonder klassentegenstellingen, waarin het proces der behoeftenvoorziening door bijzondere organen ten bate der gemeenschap wordt geleid, de voornaamste productiemiddelen op de gebieden van industrie, bankwezen en transport zijn gesocialiseerd, en waarin voor het overige door beperking der beschikingsmacht de euvelen van het particulier bezit zijn opgeheven.”

Verder wordt over socialisatie gesproken in IV, 10:

„Het economisch leven behoort gericht te zijn op een rechtvaardige en doelmatige voorziening in de behoeften, stoffelijke en geestelijke, van allen. De Partij verlangt derhalve een planmatige

leiding en ordening van voortbrenging en verdeling, waarbij het motief van dienst aan de gemeenschap als richtsnoer geldt. In die takken van stoffelijke behoeftenvoorziening, die niet of nog niet voor socialisatie in aanmerking komen, streeft de Partij naar beperking der particuliere beschikkingsmacht, waarbij het belang der gemeenschap, van allen die in het bedrijf werkzaam zijn en van de verbruikers op de voorgrond staat.”

Wat staat er, wat staat er niet, en waarom staat er wat er staat?

10. Er staat — zelfs tweemaal — dat alle productie dienst aan de gemeenschap behoort te zijn. Dat is, nuchter en duidelijk, het socialistisch beginsel naar zijn zedelijke kant, te meer wanneer daaraan vooraf gaat, dat de klassentegenstellingen zijn opgeheven. Hierin is dan tevens de maatstaf voor het practisch ingrijpen in de bestaande bezitsverhoudingen gegeven. Wanneer moet dit ingrijpen noodzakelijk worden geacht? Antwoord: daar, waar particulier bezit betekent bestendiging van sociaal onrecht, verscherping of handhaving van klassentegenstellingen, of b.v. in monopolievorming, een georganiseerde uitbuiting van de massa der verbruikers ten bate van de aandeelhouders. *Alle* productie behoort te worden: dienst aan de gemeenschap. Waar zij dat niet is, behoort te worden ingegrepen; dit ingrijpen kan met behulp van verschillende methoden gebeuren (daarover zal men van geval tot geval moeten beslissen), maar steeds met het algemeen welzijn tot richtsnoer.

20. In I, 3 wordt — let wel: in dit punt wordt de economische structuur der toekomstige maatschappij getekend, dus volstaan met een hooftlijn — gesproken van het gesocialiseerd zijn van de voornaamste productiemiddelen op de gebieden van industrie, bankwezen en transport. Men spreekt ook wel, korter, van de „sleutelposities” van het economisch leven. Moet nog breedvoerig worden betoogd, waarom dit er staat? Wij herinneren ons maar al te wel, hoezeer het bankkapitaal en ook het industriekapitaal — b.v. geconcentreerd in een kolensyndicaat of in staalfabrieken of in een machtig concern als A.E.G. — een enorme machtspositie over het gehele economisch leven uitoefende, waaraan geen einde te maken bleek met wat beperkende maatregelen. Wil men inderdaad de kapitalistische geest breken, dan zullen de sleutelposities moeten worden geleid door de gemeenschap, liever: door tot leiding geschikte organen ten bate der gemeenschap.

30. Het aanwezig zijn van een particuliere sector in het productie-

proces wordt, óók in de maatschappij der toekomst, erkend. Mits ook deze de gemeenschap dient. Over de grootte van deze sector kan men gezellig twisten — welk tijdverdrijf wij de liefhebber gunnen. Het schijnt ons vrij zinloos daarover thans bepaalde dingen zogenaamd „vast te stellen” — de maatschappelijke ontwikkeling is er ook nog. Maar wèl moet duidelijk zijn, dat in een socialistisch program wordt uitgesproken, dat ook particulier bezit toelaatbaar is. Mits het geen middel wordt tot „uitbuiting” van anderen. Mits het dienstbaar blijft aan de gemeenschap, die het recht en de plicht heeft om, ten bate alweer van het algemeen welzijn, regelen en richtlijnen vast te stellen.

40. Socialisatie wordt dus gesteld als middel, niet als doel in zichzelf. Socialisatie is niet zonder meer gelijk aan socialisme. Deze erkenning sluit voor verstandige mensen óók in: dat het middel telkens op zijn praktische bruikbaarheid moet worden getoetst. Ter genezing van maatschappelijke kwalen kan, evenals voor lichamelijke ziekten, morgen een beter middel worden gevonden dan wij vandaag bezitten. Elk middel moet getoetst worden aan zijn betekenis voor het grote doel: de bevrijding der mensheid van de verscheurende belangenconflicten en klassentegenstellingen, die wezenlijk zijn voor de kapitalistische orde. Het program volgt derhalve niet een dogmatische, maar een realistische gedachtengang, en sluit zich aan bij de ontwikkeling van denkbeelden, in de wereld van socialistische economen reeds aan de gang vóór 1940. Herinnerd moge worden aan prof. Van Gelderen, die waarschuwde voor de schablone, die het socialisatie-dogma dreigde te worden; ingrijpen in de beschikkingsmacht of radicale verandering van erfrecht waren naar zijn mening óók bruikbare middelen om het kapitalisme uit te hollen. Genoemd mag ook worden de naam van prof. Tinbergen, die èn vormen van bezit namens de overheid èn particulier eigendom aanvaardt wil.

50. Er wordt niet gesproken van de socialisatie van de bodem. Er is in de socialistische theorie reeds sinds tientallen jaren over dit punt meningsverschil aan de dag getreden. Goede socialisten hebben betoogd, dat het zo belangrijke verschijnsel van concentratie en monopolievorming, dat de industrie rijp maakte voor socialisatie, zich in het grondbezit niet voordeed — zeker in Nederland niet. Bovendien is er de nadruk op gelegd, dat er tussen de grondbewerker en zijn grond of vee een andere, warmer en persoonlijker verhouding bestaat dan tussen een fabrieksarbeider en zijn machine, de mijnwerkers en de mijn. Indien ergens

een zorgvuldige behandeling van het productiemiddel verband houdt met particulier bezit, dan in de agrarische productie. Dat overigens hiermee het belangrijkste van wat het program over de vraag van de bodemeigendom en bewerking te zeggen heeft, nog niet aan de orde is geweest, bewijst IV, 11.

De agrarische paragraaf

Wat in IV, 11 over de landbouwpolitiek wordt gezegd, is een goede illustratie van de zowel realistische als idealistisch-socialistische denkwijze van het program. Voorop staat, zij het met ietwat andere woorden, het beginsel, dat voor alle takken der productie geldt: dienst aan de gemeenschap. Daarom zijn eigendomsrechten niet onaantastbaar, en nog minder heilig. Het Nederlandse volk heeft, naar socialistische gedachtengang, het recht om te eisen dat de grond zo doelmatig mogelijk wordt gebruikt, d.w.z. het algemeen welzijn heeft te dienen. Dit „recht” is de keerzijde van de erkenning, dat de welvaart — geestelijk of stoffelijk — van de plattelandersbevolking een „onmisbaar goed” is voor het *hele* volk. Wanneer dit algemene uitgangspunt is gesteld, volgt daaruit de concrete politiek, die de Partij heeft te volgen. Het programpunt sluit aan bij een bestaande ontwikkeling, die reeds de bekende Pachtkamers in het leven riep en vraagt thans om aan „bizardere organen” op te dragen:

het vaststellen van grond- en pachtprizen,
bij opvolging de keuze van de grondgebruiker.

Dit betekent practisch: enerzijds, dat de pachter verzekerd is tegen te hoge pachtprizen en van het op het bedrijf blijven, indien hij dit op redelijke wijze exploiteert; anderzijds, dat aan de grondeigenaar zijn beschikkingsmacht is ontnomen, en hij in feite alleen een zekere pacht — niet door hemzelf vast te stellen! — gegarandeerd krijgt. Wie zich dit indenkt, zal erkennen: hier wordt de macht van de grondbezitter gebroken, het bodemkapitalisme overwonnen, het recht van de arbeidende mens ten volle erkend, zonder dat van staats-socialisme of collectivisatie sprake is.

Voeg daaraan toe: de overheid zal ongewenste splitsing van bedrijven voorkomen; van gemeenschapswege ontgonnen en nieuw ingepolderde gronden blijven eigendom der gemeenschap — dan heeft men richtlijnen voor een agrarische politiek, die tamelijk geruisloos maar grondig een structuurverandering van betekenis voltrekt.

Rechtsorde van de Arbeid

De term is buiten, maar ook binnen de partij nog al eens met een zeker schouderophalen begroet: wat wil men met zo'n nieuwe leuze? Aan de andere kant is hij vurig verdedigd en blijkt hij weerklank te wekken, ook buiten de eigenlijke socialistische beweging. Laat ons de inhoud kort toelichten, met de daarachter liggende gedachte.

1e. Socialisme is niet denkbaar zonder economische orde, die het productieproces aan het particulier winstbejag heeft ontrukkt en aan de gemeenschap dienstbaar gemaakt. Maar: economische orde, regeling der *bezits*verhoudingen zonder meer, is nog geen volgroeid socialisme. Een wezenlijk kenmerk is, na het economische: de arbeidsgemeenschap der werkenden. Dan letten wij dus op de levende mensen, op de geest die de werkgemeenschap draagt en bezielt, op de onderlinge verhouding tussen de verschillende groepen der werkende bevolking. De term die ik zo even gebruikte, zou volkomen verkeerd worden verstaan, indien iemand daarbij dacht aan toespraken, propaganda enz. ter verbetering van de „mentaliteit” der arbeiders. In een politiek program gaat het om andere dingen. De crisis, waarin onze maatschappij verkeert — al sinds tientallen jaren — kwam het schrijnendst tot uitdrukking, wanneer in werkloosheidsperiodes arbeiders in massa ervoeren, hoezéér zij in de grond rechtloos waren, niet politiek — zij hadden in Nederland algemeen kiesrecht — maar wel sociaal en economisch in het arbeidsproces. Het daarachter liggend feit is het imperialisme van het economisch leven, d.w.z. dat het economische zich volkomen oppermachtig heeft gemaakt, zonder zich om de mensen te bekommeren. Alle prekerij tegen de arbeiders over het ideaal, dat arbeid als dienst aan de gemeenschap moet worden beleefd, breekt stuk op de harde werkelijkheid, is objectief onwaarachtig, indien het arbeidsproces niet binnen en onder de tucht van een rechtsorde wordt opgebouwd. Dit zou óók moeten betekenen: een wettelijke regeling van de rechtspositie der arbeiders, rechtvaardig loon inbegrepen; maatregelen ter bevordering van de stabilisatie der werkgelegenheid. Maar wezenlijk gaat het om groter dingen: waar de Arbeid — die door levende mensen wordt verricht, voor hun geluk en geestelijke ontplooiing van beslissende betekenis is — de zedelijk belangrijkste factor in het productieproces is, behoren de rechten van de Arbeid scherp en klaar te worden geformuleerd (al weten wij

heel goed, dat Nederland in internationale verhoudingen leeft, die het niet alléén beheerst!).

2e. Men kan een parallel trekken met de internationale politieke verhoudingen. Wil men de oorlog uitbannen, dan behoren de staten in hun onderling verkeer zich te onderwerpen aan een *rechtsorde*, onmisbare voorwaarde ook voor de vrijheid. Er kan geen menselijke gemeenschap worden gehandhaafd zonder recht. Er kan geen menselijke beschaving opbloeien dan op de bodem van een rechtsorde. Macht zal nodig zijn onder de volkeren; ook binnen elk volk — maar gezond zijn de verhoudingen alleen, indien macht staat in dienst van het recht. Men lette in dit verband op VII 22, waar van de Staat wordt gezegd, dat hij ook zelf onderworpen is aan het recht. Zo niet, dan wordt hij demonisch. *Legitieme* macht — in tegenstelling tot naakte, brute macht — is onmisbaar; zo alleen is leven mogelijk zonder angst voor de wolf in de medemens.

Pas nu deze gedachte toe op de klassenmaatschappij van het kapitalisme, waarin naakte, brute macht en machtsstrijd de menselijke gemeenschap heeft vernietigd, en oorzaak werd van massale angst en wrok. Socialisme betekent ook hier: het bannen van de naakte macht door de invoering van een rechtsorde.

3e. Deze rechtsorde behoeft echter nadere inhoudsbepaling, niet alleen uit theoretische, maar vooral uit praktische behoefte. Er is n.l. in Rusland een door de wet geregeld arbeidsproces, dat wij stellig niet begeren over te nemen. Er zijn ook rechtsregelen denkbaar op volledig kapitalistische grondslag. Daarom bepleiten wij een *socialistische* rechtsorde, uitgaande van de gedachte, dat Arbeid het centrale element in het voortbrengingsproces is, en niet het Kapitaal. Deze socialistische rechtsorde zal tevens *personalistisch* moeten zijn, hetgeen betekent dat zij uitgaat van de verantwoordelijkheid van iedere werker, van de gedachte dat arbeid een zedelijke factor van grote betekenis is voor de werkende mens. Zo wordt die orde overwonnen, waarin arbeid tot koopwaar, tot object van uitbuiting werd gedegradeerd.

Democratie

Het is nodig, zowel met het oog op de spraak- en begripsverwarring tengevolge van de communistische „democratie” als in verband met de frases die allerlei democraten van niet socialistische overtuiging hanteren, om zo duidelijk mogelijk te zeggen, wat

wij onder democratie verstaan. Ik waag mij niet aan een definitie — al is die van wijlen prof. Bonger nog steeds bruikbaar. In ons beginselprogram (I, 2) is óók gesproken van een democratische gezindheid, die het gehele volksleven doordringt; het gaat dus om méér dan alleen een bestuursvorm der samenleving, al is zij dat stellig ook. Laat ons, als democraten, vooropstellen dat ons doel is een maatschappij, die haar burgers een zo groot mogelijke mate van vrijheid waarborgt. Naar de politieke zijde betekent dit 1e. dat men steeds rekening houdt met de vervanging van de bestaande regering door een andere, indien de meerderheid der bevolking dat zou wensen; 2e. dat elke regering wordt gecontroleerd door organen der volksvertegenwoordiging. Dit laatste is een rechtstreeks uitvloeisel van bepaalde fundamentele rechten der burgers, waarvan in dit verband de voornaamste zijn: vrijheid van spreken, drukpers, vereniging en vergadering. Naar de geestelijke zijde betekent het: een samenleving zonder angst voor afwijkende mening of overtuiging; positief: gedragen door de wil om met mensen van andere overtuiging als gelijkgerechtigden samen te leven.

De communisten presenteren zich tegenwoordig ook als democraten, en stellen Rusland, vooral naar zijn economisch stelsel, daarbij ten voorbeeld. Het ware dwaasheid om te ontkennen, dat er in het Russische stelsel elementen liggen, die wij in Europa ernstig moeten nemen. Het ware erger dan dwaasheid, n.l. verdraad aan het beste onzer Europese beschaving om Rusland een democratie te noemen. Prof. Harold Laski, die toch méér dan duidelijk getoond heeft, dat hij Rusland wil begrijpen en in vrede met deze machtige Staat leven, heeft onlangs verteld hoe een vrouw — weduwe van een overleden Russische vriend — dodelijk verschrikte, toen hij haar opzocht in Moskou: het is immers een Russisch burger verboden om met een buitenlander in contact te treden! Ziedaar de angst, die behoort bij een dictatuur. Wij leveren in dit korte bestek geen bestrijding van de bewering dat Rusland democratie zou kennen — al staat voor ons vast, dat noch economisch, noch sociaal, noch politiek, democratie naar onze opvatting aanwezig is. Maar in de strijd om die duizenden arbeiders in Nederland die communistisch hebben gestemd en toch democraten zijn, moet onzerzijds duidelijk worden gezegd wat wij daaronder verstaan; moet nadrukkelijk van de communistische voorlichters eenzelfde klaarheid worden gevraagd: bedoelt gij, dat een regering moet worden gecontroleerd door een in vrijheid gekozen volksvertegenwoordiging, als de meerderheid

des volks dat wil; bedoelt gij vrijheid van politieke partijvorming (dus verwerping van het één-partijstelsel)?

Intussen: wij zijn er socialisten voor, om geen genoegen te kunnen nemen met alleen politieke, dikwijls formele en lege democratie. Daarom wordt zowel in het economische als in het sociale leven doorvoering van het beginsel der democratie gevraagd. Dat berust niet alleen op de begeerte om de democratie op deze levens-terreinen evenzeer te laten gelden, maar ook op het inzicht, dat de maatschappelijke crisis niet overwonnen kan worden zonder toepassing van democratie en socialisme; dat met name de arbeidersmassa die door werkloosheid werd getroffen, aan politieke democratie alléén bitter weinig heeft.

De Staat; neutraliteit, grondrechten.

Over één, voor democraten beslissend punt, werd reeds gesproken: dat de Staat zijn taak vindt in het verwezenlijken en krachtig handhaven van het recht, waaraan hij ook zelf onderworpen is. Wij komen er hier, waar VII, 22-24 moet worden toegelicht, nader op terug. In VII, 22 wordt het kenmerk geformuleerd, waardoor de rechtsstaat zich principieel onderscheidt van elke dictatoriale staat. Deze laatste n.l. is de belichaming van de stelling: wat ik, Staat, beveel en wil, is het hoogste recht waar tegen elk verzet, zelfs elk protest verboden is. De practijk heeft geleerd, dat het neerkomt op de tyrannie van de partij, die het monopolie van de Staatsmacht aan zich heeft getrokken.

Een betoog, dat wij hier niet met een abstracte, wijsgerige stelling hebben te doen, maar met een brutaal stuk moderne practijk, waaraan miljoenenleed is verbonden, acht ik volmaakt overbodig. Wel is het noodzakelijk, dat een politieke partij die zich mede verantwoordelijk stelt voor het behoud der geestelijke vrijheid, dóórstoort zowel naar de economische, sociale en politieke als naar de geestelijke krachten, die de dictatoriale stelsels en practijken mogelijk hebben gemaakt. De economische macht moet ontruikt worden aan de geprivilegeerde groepen, zonder wier steun Hitler en Mussolini nimmer aan de macht waren gekomen; de sociale verhoudingen behoren te worden gericht op rechtvaardigheid en welvaart van allen, door ze te stellen onder leiding van allen die verantwoordelijkheid dragen; politieke macht behoort internationaal zich te voegen onder recht. Maar er zijn achter de worsteling om geestelijke vrijheid tegen de dictaturen, ook belangrijke „geestelijke”, alle vrijheid hatende en dodende krachten openbaar geworden, die tot de overtuiging hebben geleid, dat ook

de Staat in deze heeft te kiezen. Par. 23 verwerpt principieel de z.g. neutraliteit van de staat. In een wereldworsteling op leven en dood is neutraliteit erger dan lafheid, zij is verraad. Dezelfde paragraaf verwerpt evenzeer de confessionele staat. M.a.w. de Partij laat aan de verschillende levensbeschouwingen binnen het volk over om een eigen filosofie of theologie over de Staat te ontwikkelen; zij acht ook binnen haar eigen verband uiteenlopende beschouwing mogelijk, mits op de grondslag van de democratische rechtsstaat, die de verantwoordelijkheid voor het beste geestelijke erfgoed aanvaardt — inderdaad: het „beste”, allerlei burgerlijke benepenheid en sectarisme, die wij ook erfden en cultiveerden, niet — en met name de bronnen waaruit de geestelijke vrijheid wordt gevoed, beschermt.

Par. 24 formuleert de grondrechten, en stelt voorop: het recht op arbeid en vrije tijd. Daarmee wordt opnieuw het socialistisch karakter der partij tot uitdrukking gebracht; enerzijds wordt, negatief, de liberaal-kapitalistische theorie (en praktijk!) afgevozen, die ook de arbeid opnam in het vrije spel der maatschappelijke krachten en de rampen der werkloosheid trachtte te lenigen met liefdadigheid; anderzijds wordt, positief, de arbeid in zijn zedelijke betekenis voor mens en maatschappij zo centraal gesteld, dat het recht op arbeid een grondrecht wordt genoemd.

Onderwijs

Een enkele opmerking moet worden gemaakt over de vrijheid van onderwijs (24) en de daarmee samenhangende clausule uit XI, 32: erkenning van de fundamentele betekenis van levensbeschouwing en geloofsovertuiging voor opvoeding en onderwijs, gelijkelijk voor het openbaar en bijzonder onderwijs. De Partij spreekt daarmee enkele zeer belangrijke dingen uit, waaromtrent de grootst mogelijke klaarheid en bewustheid gewenst is:

1e. Zij beschouwt het als een grondrecht, dat de ouders in vrijheid zullen beslissen over het onderwijs, dat aan hun kinderen zal worden gegeven, dus over de school die zij voor hun kinderen kiezen. Daarmee trekt de Partij enerzijds een konsekwentie van haar democratisch grondbeginsel, anderzijds van een in de opvoedkunde algemeen aanvaard inzicht, dat levensbeschouwing en geloofsovertuiging beslissend zijn voor opvoeding en onderwijs.

2e. Men zou echter de uitspraak verkeerd interpreteren, wanneer

men er in las, dat de Partij dus het bijzonder onderwijs de voorkeur geeft. Er zijn nog steeds belangrijke groepen in ons Nederlandse volk, die op grond van levensbeschouwing de openbare school verkiezen. Hun recht moet evenzeer vast staan als dat van de voorstanders van bijzonder Christelijk of bijzonder humanitair onderwijs.

3e. De Partij heeft uit zichzelf niet de minste aandrang, om de schoolstrijd te doen herleven; het recht van het bijzonder onderwijs erkent zij nadrukkelijk. Maar juist omdat hier een innig verband met de levensbeschouwing ligt, en zij niet wil zijn een partij die in deze zaken bindt, aanvaardt zij de mogelijkheid, dat in vertegenwoordigende lichamen haar afgevaardigden naar de eigen overtuiging zullen beslissen — uiteraard: binnen de grenzen van het door allen aanvaarde beginselprogram.

4e. Het program gaat uit van de veronderstelling, dat *alle* onderwijs zo goed mogelijk zal worden gemaakt. Het volkskind heeft recht op het beste. Het zou een ding van betekenis zijn, en een overwinning op een kwaad dat toch wel zeer reëel is geweest in het verleden, indien voorstanders van openbaar en bijzonder onderwijs over en weer opkwamen voor zo goed mogelijke bijzondere en openbare scholen.

Huwelijk en gezin

Er is wellicht geen levensgebied, waar de crisis onzer cultuur smartelijker openbaar wordt, waar de ontbindingsverschijnselen zo veel menselijk leed en geestelijke schending veroorzaken, dan dat van gezin en huwelijk. Waarom dit zinnetje, dat óók als lege declamatie kan worden gelezen, wordt neergeschreven? Om duidelijk te maken, dat een politieke partij zich niet moet inbeelden de crisis te overwinnen: wij komen met wettelijke en politieke maatregelen niet tot een herstel van het waarachtige huwelijk en een gelouterd liefdeleven. Toch hebben deze problemen óók een politieke kant, en moet zeker een socialistische partij, die immers een nieuwe maatschappelijke orde wil, enkele beginselen uitspreken, te meer omdat er door socialisten wel eens theorieën zijn verkondigd, er ook wel „socialistische” praktijken zijn geweest, die een duidelijke stellingname vereisen.

Een enkele opmerking over het woord „fundamenteel” in X, 31. Een politieke partij, niet gebonden aan een confessie, moet zich beperken tot de *maatschappelijke* betekenis van huwelijk en gezin.

Maar dit maatschappelijke is stellig hier niet los, geïsoleerd van het geestelijke: immers nergens zijn natuurlijke en geestelijke factoren zo innig door elkaar vervlochten, horen het lichamelijke en geestelijke zo zeer bij elkaar als in huwelijk en gezin. Het woord „fundamenteel” wijst heen naar het feit, dat wanneer twee mensen in liefde en verantwoordelijkheid een huwelijk aangaan, zij treden in een boven-individuele orde, die onafhankelijk van hun wil zich doet gelden, en waarvan zij de bindende macht zullen ervaren. Dit feit zal in de verschillende levensovertuigingen verschillend worden geïnterpreteerd, maar blijft ook voor de sociale betekenis van het gezin van belang. Een gezin is niet de uitkomst van een optelsom: 1 vader + 1 moeder + 2 zoons + 3 dochters = 7. Evenmin is een maatschappij: de som van het aantal gezinnen of individuen. Nu is de erkenning van de fundamentele betekenis van huwelijk en gezin nog geen praktische maatstaf voor politiek handelen. Komen in het Parlement vraagstukken van huwelijkswetgeving, echtscheiding, zorg voor de ongehuwde moeder of voor buitenechtelijk geboren kinderen, aan de orde, dan staat niet à priori vast, dat alle leden van de fractie onzer partij gelijkelijk zullen stemmen. Dat was in de oude S.D.A.P. en in andere partijen die niet op confessionele grondslag staan, evenmin het geval. Men behoeft daar allermint om te zuchten, en confessionele tegenstanders behoeven zich niet op hun kracht te beroemen. Wij voor ons aanvaarden *dankbaar*, dat ons uitgangspunt van politieke samenwerking bij verschil in levensovertuiging, in deze en andere geestelijke kwesties meebrengt de vrijheid om verschillend te stemmen.

De kerken

Over XI, 34, is zowel in de pers als op het Congres een en ander gezegd, dat thans bij de gedrukte toelichting behoort te worden herhaald, opdat men goed wete wat wel, wat niet wordt bedoeld. Het is volkomen begrijpelijk, dat men heeft gezegd: wat voor de kerken nadrukkelijk wordt gesteld, moet in een Partij als de onze — omvattende kerkelijken en overtuigd onkerkelijken — evenzeer gelden b.v. voor het Humanistisch Verbond. Er zit in deze opmerking een kern van waarheid, die ook nu in het volle licht moet komen, evenzeer als zij dat in de congresdiscussies kwam. Deze waarheidskern n.l., dat de nieuwe socialistische partij de verschillende levensbeschouwingen harer leden gelijkelijk zal behandelen, géén voorkeur mag suggereren. Wie het program leest, er met name art. 24 (waarin de grondrechten zijn genoemd), zal daarin

de volledige gelijkgerechtiging zonder moeite vinden. Overigens sta hier opnieuw de overtuiging van de *gehele* partij: voor de verschillende levensovertuigingen gelijke rechten.

Dat er dan toch prijs werd gesteld op een afzonderlijke paragraaf over de kerken alléén, en dat het Congres deze paragraaf met algemene stemmen aanvaardde, heeft zijn *politieke* redenen. Zo oud als de geschiedenis van het socialisme in Nederland is (daar buiten nog sterker!) is er een spanning en strijd met de kerken geweest, die wij niet terugbegeren, althans voorzover dat van ons afhangt. In de geschiedenis is van een dergelijke spanning met het humanisme geen sprake geweest — waaruit reeds blijken kan, dat de kerk een afzonderlijke positie heeft ingenomen. Wat spreekt de Partij nu uit, wat niet?

1o. Dat zij als partij niet anti-kerkelijk is, al bevat zij evenzeer niet- en ook anti-kerkelijke personen als overtuigde kerkmensen.

2o. Dat de partij die leden steunt die, zelf overtuigd kerkelijk, in hun kerkelijke kring de strijd tegen de oude antithese-gedachte en praktijk voeren. Men denke over de felheid en onbarmhartigheid, waarmee die strijd wordt gevoerd, niet gering! Wij horen van tijd tot tijd van ontslag en broodroof — maar héél veel komt niet tot de openbaarheid. Er worden op dit front niet geringe offers gebracht door partijgenoten, in dienst van het socialisme. Zij hebben er recht op, dat het beginselprogram hen steunt door klaar en duidelijk te zeggen, dat het socialisme noch tegen het christelijk geloof noch tegen het geloofsinstituut de kerk optreedt, doch haar de vrijheid waarborgt.

3o. Dat een leuze (inderdaad: meer leuze dan programmapunt) uit het verleden: „godsdienst privaatzaak” voor ons heeft afgedaan.

4e. Dat noch de Partij, noch eventueel de Staat, maar alleen de Kerk zelve zal hebben uit te maken, wanneer zij haar woord over het maatschappelijk en staatkundig leven zal spreken. Dit laatste punt is van eminent praktische betekenis: zowel het nazisme als het communisme willen desnoods de kerk laten gelden, mits zij zich alléén met het persoonlijk zieleheil en het hiernamaals bemoeit, en de rest aan de dictaturen overlaat. Het is voor het democratisch-socialisme niet alleen vanzelfsprekend, maar een uiterst belangrijk teken, wanneer de kerken op grond van het geloofsleven, dat daar stuwet, eisen van gerechtigheid, barmhartigheid en wereldvrede ponéren.

Geen van de genoemde punten komt voor het Humanistisch Verbond in deze vorm aan de orde. Daarom was het een goed ding, dat ook de Humanisten de noodzaak van art. 34 aanvaard hebben. Het is een aanwijzing, dat in de Partij een besef van verantwoordelijkheid voor elkanders positie en moeilijkheden aanwezig is. Wij zijn ervan overtuigd, dat de Christenen in de Partij op hun beurt volledig de politieke gelijkgerechtigdheid van het humanisme, waar nodig, zullen verdedigen. Immers, terwijl de Partij geen voorkeur voor welke levensbeschouwing ook uitspreekt en de leden der Partij elkaar als volwaardige partijgenoten aanvaarden, afgezien van diepgaande verschillen in levensovertuiging, staat zij als geheel op de bres voor de verdediging der democratische grondrechten voor alle burgers van de Nederlandse Staat.

Met het bovenstaande menen wij de punten te hebben toegelicht, die toelichting behoeven. We zijn er ons van bewust, dat dit programma 1947 de kenmerken draagt van de tijd waarin het ontstond en de daarin overheersende politieke en geestelijke stromingen — het mag niet anders, ook al is het duidelijk dat de constellatie zelf veranderen zal. Maar er ligt tevens een visie achter, die toch meer wil omvatten dan de eerste periode na de tweede wereldoorlog. Van die visie moge tot slot nog een enkel woord worden gezegd.

Ten eerste: het program wil uiting geven aan een dynamisch denken, dat past bij een maatschappij, die voortdurend en in snel tempo zich ontwikkelt, zodat elke dogmatiek — hoe principieel zij klinken moge en hoe „sterk” zij zich moge voordoen — tot machteloosheid wordt gedoemd.

Ten tweede: de stuwende overtuiging, dat alléén een oplossing voor onze economische, sociale en politieke noden wordt gevonden, die een stijging van het maatschappelijk geheel meebrengt door de toepassing van de beginselen van een democratisch socialisme, bezielt het program, dat heenwijst naar een nieuwe maatschappijvorm, die gedragen wordt door de arbeid der werkers van hoofd en hand tezamen, in sociale gerechtigheid en geestelijke vrijheid.

Ten derde: het program geeft uitdrukking aan de bewuste wil der Partij, om al die geestelijke en politieke krachten in ons volk te bundelen, die een socialistische orde willen tot stand brengen, opdat het persoonlijk en gemeenschappelijk

geestesleven zich in vrijheid kan ontwikkelen. Wie niet alleen naar Nederland ziet, maar geheel West-Europa voortdurend in zijn gezichtskring betreft en rekt met de beheersende politieke wereldmachten van een kapitalistisch Amerika en een bolsjewistisch Rusland, weet dat er in de Partij van de Arbeid in dit kleine land met zijn kleine verhoudingen toch iets wezenlijk groots in gang is gezet; een partij, die principieel democratisch-socialistisch wil zijn, en samenbrengt in één gemeenschappelijke wil tot radicale politiek, gelovigen en ongelovigen, kerkelijken en onkerkelijken, niet in een bloedeloze neutraliteit, maar in de begeerte dat elk zijn beste geestelijke bagage meebrengt, opdat de toekomstige gemeenschap zal worden gebouwd door al die krachten, die de gerechtigheid willen verwerkelijken en de vrijheid waarborgen. Deze partij betekent niet alleen in Nederland een nieuw begin, maar staat te midden der andere socialistische partijen der wereld met een eigen karakter. Haar politieke daden mogen het bewijs leveren van het vruchtbare, stuwende, wezenlijk bevrijdende van de visie, die aan het program ten grondslag ligt.

we

